

УДК 631.151:338.43

Дорофєєв О.В.
кандидат економічних наук, доцент
Полтавської державної аграрної академії

МЕТОДОЛОГІЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ В ОБҐРУНТУВАННІ РОЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

METHODOLOGY OF HARMONIZATION IN THE RATIONALE OF THE ROLE OF THE PUBLIC ADMINISTRATION IN DEVELOPMENT OF AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано необхідність посилення регулятивної ролі держави в аграрному секторі економіки. Проаналізовано причини зміни динаміки та структури валової продукції сільського господарства за категоріями господарств України, а також динаміку структури посівних площ окремих сільськогосподарських культур на підприємствах сільського господарства усіх категорій Полтавської області із застосуванням методології гармонізації.

Ключові слова: гармонійний розвиток, державне управління, аграрний сектор економіки, галузева структура виробництва, золотий переріз.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована необходимость усиления регулятивной роли государства в аграрном секторе экономики. Проанализированы причины изменения динамики и структуры валовой продукции сельского хозяйства по категориям хозяйств Украины, а также причины изменения динамики структуры посевных площадей отдельных сельскохозяйственных культур в предприятиях сельского хозяйства всех категорий Полтавской области с применением методологии гармонизации.

Ключевые слова: гармоничное развитие, государственное управление, аграрный сектор экономики, отраслевая структура производства, золотое сечение.

ANNOTATION

The necessity of strengthening a regulatory role of the state in agrarian sector of economy is proved. The reasons of changing dynamics and structure of gross output of agriculture according to categories of Ukrainian farms, as well as changing dynamics of structure of cultivated areas of certain crops at agricultural enterprises of all categories in Poltava region with application of methodology of harmonization are analyzed in the article.

Keywords: harmonious development, public administration, agrarian sector of economy, branch structure of production, golden ratio.

Постановка проблеми. У певні історичні проміжки виникають ситуації, коли або надмірне державне втручання в діяльність економічних суб'єктів, або його відсутність стають гальмом економічного розвитку. Звідси природне бажання з'ясувати проблему державного управління розвитком аграрного сектора економіки через призму методології гармонізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним основам гармонійного управління та загальним принципам гармонізації систем присвячено роботи О. Івануса [1], І. Крючкової [2], Е. Сороко [3] та інших.

Відомі дослідження таких науковців, як: П. Самуельсон, К. Ерроу, М. Фрідмен, Р. Стоун та інші [4], які використовували кількісний аналіз та теорії економічного зростання, а та-

кож намагались знайти закономірності у визначенні параметрів економічних систем, що обумовлюють їхній сталий розвиток.

Отримані цими та іншими авторами результати є безцінними з погляду розуміння загальних економічних процесів, але недостатніми для розроблення методології гармонійного управління окремими підсистемами, зокрема підсистемою аграрної економіки. При цьому все ще слабою залишається аргументаційна база для обґрунтування ролі держави в управлінні розвитком аграрного сектора економіки.

Метою статті є застосування методологічних основ гармонізації для обґрунтування ролі держави в управлінні розвитком аграрного сектора економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом усього періоду незалежності України, який співпав із реформуванням відносин власності, підприємства аграрного сектора економіки перебудовували господарську діяльність, пристосовуючи її до конкурентного середовища. Поступове зменшення державного регулювання й державної підтримки зорієнтувало підприємства на виробництво тих видів продукції, які забезпечували найбільші прибутки. Із вступом України до СОТ в аграрній сфері помітнішими стають наслідки глобалізації, які, зокрема, проявляються й у тому, що розподіл праці втрачає територіальну обмеженість і переміщується на світовий рівень. Внаслідок цього аграрні підприємства поступово інтегрувалися до світової продовольчої системи, нарощували експорт і змінювали структуру виробництва на користь продукції рослинництва (насамперед кукурудзи й соняшнику), що мала позитивну динаміку зростання попиту на світовому ринку. Це обумовило помітні зміни галузевої структури виробництва в Україні (табл. 1).

Протягом 1990–2000 рр. частка продукції рослинництва у структурі валової продукції сільського господарства за всіма категоріями господарств в Україні зросла на 10,0% і досягла 61,5%, а частка продукції тваринництва – відповідно скоротилася на 10,0% (до рівня 38,5%), максимально наблизившись до пропорцій, що відповідають закону «золотого перерізу». Наступні десять років спостерігається стійкість у дотриманні галузевих пропорцій аграрного виробництва, що відповідають

принципу гармонізації. Починаючи з 2010 р. в Україні спостерігаються процеси подальшого перерозподілу капіталу між галузями сільськогосподарства та підприємствами різних сфер АПК, який здійснювався, виходячи лише з економічних інтересів його власників.

Інвестування в ризиковані виробництва з тривалою віддачею на капітал, безумовно, не входило до економічних пріоритетів суб'єктів аграрного бізнесу. У цьому відношенні тваринництво за інвестиційною привабливістю явно поступалося рослинництву. Питома вага виробництва тваринницької продукції у загальному обсязі продукції сільського господарства скоротилася до 30,5%, що обумовило й істотне зниження забезпеченості земельних ресурсів України органічними добривами і, як наслідок, погіршення їхньої якості.

Динаміка структури валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських

підприємствах свідчить про структурну дисгармонію з переважанням виробництва продукції рослинництва. Однією з основних причин такої поведінки багатьох сільськогосподарських підприємств є їхня належність до складу агрохолдингів через що вони, зберігаючи юридичну самостійність, втрачають право на прийняття господарських рішень, тобто їх економічна свобода суттєво обмежується, що, безумовно, не сприяє гармонізації економічних відносин. З цього приводу В. Амбросов зазначає: «Водночас у складі інтегрованих формувань сільськогосподарські підприємства повністю або частково втрачають свою самостійність, оскільки стають їхніми структурними підрозділами. ... Вони автоматично попадають у межі ієрархічного управління, коли інтегратор чи фірма спускає завдання на обсяги виробництва й реалізації певного виду продукції, її асортимент, строки постачання, ціни, встановлює тарифи» [5, с. 75].

Таблиця 1

Динаміка та структура валової продукції сільського господарства за категоріями господарств України, 1990–2013 рр. (у постійних цінах 2010 р.), млрд грн

Показники	Роки							
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Усі категорії господарств								
Валова продукція (всього)	282,8	183,9	151,0	179,6	194,9	233,7	223,3	252,9
Продукція рослинництва	145,5	106,3	92,8	114,5	124,6	162,4	149,2	175,9
те саме у %	51,5	57,8	61,5	63,7	63,9	69,5	66,8	69,6
Продукція тваринництва	137,3	77,6	58,2	65,1	70,3	71,3	74,0	77,0
те саме у %	48,5	42,2	38,5	36,3	36,1	30,5	33,2	30,4
Сільськогосподарські підприємства								
Валова продукція (всього)	199,2	99,4	58,0	72,8	94,1	121,1	113,1	136,6
Продукція рослинництва	117,9	67,5	45,8	55,7	66,8	92,1	82,1	103,1
те саме у %	59,2	67,9	79,0	76,5	71,0	76,1	72,6	75,5
Продукція тваринництва	81,2	31,9	12,2	17,1	27,3	28,9	31,0	33,5
те саме у %	40,8	32,1	21,0	23,5	29,0	23,9	27,4	24,5
Господарства населення								
Валова продукція (всього)	83,6	84,4	93,0	106,8	100,8	112,6	110,2	116,3
Продукція рослинництва	27,6	38,8	47,0	58,8	57,7	70,3	67,1	72,8
те саме у %	33,0	45,9	50,6	55,0	57,3	62,4	60,9	62,6
Продукція тваринництва	56,0	45,7	46,0	48,0	43,1	42,3	43,1	43,5
те саме у %	67,0	54,1	49,4	45,0	42,7	37,6	39,1	37,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Динаміка структури посівних площ окремих сільськогосподарських культур на підприємствах сільського господарства усіх категорій Полтавської області, 1990–2013 рр., %

Культури	Роки						Зміна структури 2013 р. до 1990 р., (+, -)
	1990	1995	2000	2005	2010	2013	
Уся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Зернові та зернобобові культури	46,3	45,9	51,4	58,4	55,3	59,3	13,0
серед них озимі зернові	23,5	18,7	16,8	20,4	15,6	15,6	-7,9
кукурудза на зерно	5,8	4,3	8,1	13,3	22,6	34,7	28,9
Технічні культури	14,6	14,8	16,8	22,4	29,8	27,5	12,9
серед них соняшник	4,7	6,4	10,5	11,9	14,0	14,6	9,9
Кормові культури	34,4	34,2	25,5	13,8	9,6	8,2	-26,2

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області

Іншим важливим чинником є високі фінансові ризики та перманентно виникаюча проблема нестачі обігових коштів, що обумовлює пріоритетність цілей сільськогосподарських підприємств, пов'язаних із отриманням доходу і/або прибутку. Прибутковість як критерій ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств змушує їхніх керівників і власників орієнтуватися на виробництво високорентабельних, в умовах певної кон'юнктури ринку, видів продукції, унаслідок чого в структурі посівних площ багатьох регіонів відбулися суттєві зрушення (табл. 2).

Тяжіння сільськогосподарських підприємств до обмеження кількості вирощуваних культур обумовило порушення науково обґрунтованих норм ведення землеробства. Наприклад, у багатьох господарствах питома вага зернових культур у загальній посівній площі сягає 70–90 %, що підвищує ризики зниження родючості ґрунтів та посилює екологічні загрози.

Інша ситуація має місце у господарствах населення, де протягом 1990–2013 рр. також прослідковується чітка тенденція до зміни пріоритетів виробництва на користь продукції рослинництва. Однак параметри структури виробництва сільськогосподарської продукції у цих господарствах наближені до гармонійної пропорції: у 2013 р. продукція тваринництва складала 37,4%, а продукція рослинництва – 62,6% від загального обсягу виробництва. Обидві категорії господарств знаходяться в однакових ринкових умовах, але господарства населення здійснюють господарську діяльність на одних і тих самих земельних ділянках протягом багатьох років, на відміну від агрохолдингів, які працюють на орендованих землях. Для керівників корпорацій земля – лише ресурс, інструмент примноження капіталу, а власник землі є знеособленим. Як вказує Т. Лозинська: «...можна стверджувати, що в Україні спостерігається процес відокремлення формальної земельної власності від агробізнесу, наслідком чого стало переміщення фактичного контролю за використанням землі під вплив власників бізнесу. При цьому відповідальність за погіршення властивостей земельної ділянки залишається невнормованою» [6, с. 84–85]. У свою чергу, господарствам, які належать населенню та які функціонують на власних землях, не притаманна орієнтація на винятково економічний інтерес, власникам таких ділянок важливо зберегти їхню якість, а отже запобігти надмірному виснаженню з ґрунту поживних речовин.

Таке прагнення власників земельних ділянок у межах господарств населення ґрунтується на логічному тяжінні будь-якої системи до стійкого розвитку в довгостроковій перспективі, а отже, воно відповідає принципам міри та гармонії, що лежать в основі самоорганізації систем. Аграрна система, якісно змінюючись (розвиваючись), згідно із законами природи, зберігає пропорції співвідношень системних елементів у параметрах золотого перерізу.

Проте постійна націленість економічних суб'єктів аграрної сфери як системних утворень на отримання прибутку у все більших розмірах (хрестоматична ідеологія господарської діяльності) не може не порушити процес відтворення живої природи, частиною якої є людина, що вимагає примусового утримання параметрів економічних систем в гармонійних пропорціях. Важливо звернути увагу на зауваження ряду вчених, що ентропія системи з гармонійними пропорціями є мінімальною, а отже, вона досягає найвищої ефективності [7; 8].

Наведені в таблицях 1 і 2 розрахунки свідчать про відхилення окремих підсистем аграрного сектора економіки від траєкторії гармонійного розвитку, що у довгостроковому періоді може спричинити підвищення ентропії системи. У цьому зв'язку слід зауважити, що для аграрної системи такі відхилення не є винятковими, головне, щоб система змогла зберегти мінімально необхідні економічні та соціальні зв'язки, руйнація яких дає поштовх розвитку дивергентної поведінки економічного суб'єкта. Тому принцип автоматичного регулювання економічних систем без залучення до цього процесу держави («... за умови мінімізації впливу держави на базові пропорції економічна різноманітна архітектура саморегулюється...» [2, с. 26]) виявив свою придатність стосовно підприємств аграрної сфери лише у короткостроковому періоді. Послаблення регулятивної ролі держави в аграрному секторі економіки у період 1990–2000 рр. привело до масової збитковості сільськогосподарських підприємств [9], що, звичайно, можна пояснити перехідним станом системи і знайти у цьому виправдання. Але для реальних людей «стиснення» економічного та соціального розвитку у сільській місцевості виявилось настільки болісним для них особисто і небезпечним для існування індустріальної аграрної системи, що воно обумовило формування новітньої аграрної політики.

Сьогодні можна стверджувати, що теорія саморегулювання аграрного ринку виявилася надто ідеалістичною, а ідея усунення держави від впливу на господарське життя – хибною. Не можна й далі ігнорувати застереження видатних учених, нобелівських лауреатів щодо неприпустимості лінійного, механічного підходу до оцінки й прогнозування розвитку складних суспільних явищ.

Так, О. Богомолів наводить цитату Дж. Стігліца з книги «Глобалізація та невдоволення нею»: «Я не настільки нерозумний, щоб повірити, що ринок сам собою розв'яже усі соціальні проблеми. Нерівність, безробіття, забруднення довкілля нездоланні без активної участі держави» [4, с. 929] (тут і далі переклад з російської – О.Д.). В. Леонт'єв, аналізуючи результати переведення радянської економіки на ринкові принципи зазначає: «Ідеальним кінцевим результатом успішної перебудови було б встановлення змішаних систем європейського

типу, за яких змагальний ринковий механізм функціонує під строгим контролем держави, а різноманітні громадські й соціальні служби поглинають більшу частину загального національного доходу» [10].

Висновки. Викладені дослідження та наведений науковий дискурс дозволили зрозуміти, що послаблення державного управління в аграрній сфері призвело до накопичення негативних екстерналій в її соціальній та екологічній підсистемах, гальмування процесу економічного відтворення, поглиблення спеціалізації на користь виробництва кон'юнктурно вигідних видів продукції без врахування реальних потреб населення, що суттєво вповільнило загальну економічну динаміку в країні.

Однак, конструювання механізмів державного управління та їхня спрямованість мають базуватися на методології гармонійного управління як без абсолютизації ролі держави, так і без надмірного захвату можливостями ринкового механізму, який не є панацеєю для загальногo добробуту.

Окремим предметом дослідження може бути роль держави у забезпеченні параметрів гармонійного розвитку системи аграрної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Иванус А.И. Гармоничное управление инновационной экономикой в условиях неопределенности / А.И. Иванус. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 208 с.
2. Крючкова І.В. Макроструктурні фактори розвитку економіки України та Закон золотого перерізу / І.В. Крючкова // Економіст. – 2005. – № 9. – С. 26–30.
3. Сороко Э.М. Золотые сечения, процессы самоорганизации и эволюции систем: введение в общую теорию гармонии систем. Изд. 4 / Э.М. Сороко. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 264 с.
4. Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / ред. академик Раен, проф. Ю.В. Яковец. – СПб. : Изд-во «Гуманистика», 2003. – 968 с.
5. Амбросов В.Я. Ринок і стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств / В. Я. Амбросов // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 72–79.
6. Лозинська Т.М. Методологічні основи господарського використання земель сільськогосподарського призначення / Т.М. Лозинська // Бізнес-адміністрування в агропромисловому комплексі: напрями, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, Полтава, 11.11.2014 р. – Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2014. – С. 81–85.
7. Леонтьев В.В. Экономическое эссе : теория, исследования, факты и политика / В.В. Леонтьев ; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
8. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.
9. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін. ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1 008 с.
10. Леонтьев В.В. Проблемы, стоящие перед вашей страной / В.В. Леонтьев // Литературная газета. – 1989. – 1 ноября. – С. 8–9.